

ORVOSI PROFESSZIONALIZÁCIÓ

Pécsett és Debrecenben tanuló külföldi orvostanhallgatók: egyetemválasztási és beilleszkedési kérdések

FAUBL NÓRA¹ – M. CSÁSZÁR ZSUZSANNA² – WUSCHING Á. TAMÁS³ –
FÜZESI ZSUZSANNA⁴

ABSZTRAKT

A globalizáció és a tudásalapú gazdaság térnyerésével egyre inkább előtérbe kerül a nemzetközi hallgatói mobilitás, mint a felsőoktatás nemzetköziesedésének legfontosabb indikátora. Hazánkban a külföldi hallgatók száma – a globális trendekhez hasonlóan – növekedést mutat, jelentős nemzetgazdasági érdeket képviselve ezzel. Emellett az egyetemek székhelyéül szolgáló városok fejlődésére, gazdasági és kulturális életére is egyre nagyobb hatást gyakorolnak a nemzetközi szinterről érkező hallgatók.

Empirikus kutatásunk során a Debreceni Egyetem és a Pécsi Tudományegyetem idegen nyelvű orvosi, fogorvosi és gyógyszerész képzésein részt vevő külföldi hallgatókat vizsgáltuk anonim, önkéntes kérdőív segítségével, személyes megkeresés formájában (n=602). A saját fejlesztésű kérdőív három kérdéscsoportra fókuszált: a hallgatók motivációira, az egyetemmel való elégedettségükre, továbbá beilleszkedésük folyamatára. A kutatásra mindkét egyetemen a 2015/16. tanév tavaszi félévében került sor.

Az eredmények alapján elmondható, hogy a nemzetközi hallgatói mobilitás során Magyarországra érkező hallgatók motivációinak és elégedettségének feltérképezése, valamint integrációjuk elősegítése a közép- és hosszú távú egyetem- és várospolitikai fejlesztések szempontjából elengedhetetlenül fontos. A Pécsi Tudományegyetem és a Debreceni Egyetem orvosi képzései nagyon népszerűek a külföldiek körében, de jelentős különbségek érzékelhetők egyetemválasztási döntéseikben, amelyek mögött az húzódik meg, hogy a beiskolázott hallgatók eltérő kultúrákból érkeztek, és ez meghatározza személyes döntéseiket, későbbi terveiket.

A kezdeti nehézségek vonatkozásában az eredmények alapján megállapítható, hogy a német nyelvű képzés hallgatói számára az eltérő magyar nyelvi közeg, valamint a helyi bürokrácia jelent nagyobb kihívást, míg az angol nyelvű képzésben részt vevő heterogén kohorsz számára az oktatókkal való kapcsolatfelvétel, és a szociokulturális közegbe való beilleszkedés okoz valamivel nagyobb nehézséget. A beilleszkedés vonatkozásában kiemelendő, hogy a származási

¹ Pécsi Tudományegyetem, Általános Orvostudományi Kar, Magatartástudományi Intézet, tudományos segédmunkatárs.

² Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajzi Intézet, Politikai Földrajzi, Fejlesztési és Regionális Tanulmányok Tanszéke, egyetemi docens.

³ Pécsi Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Földrajzi Intézet, Politikai Földrajzi, Fejlesztési és Regionális Tanulmányok Tanszéke, PhD hallgató.

⁴ Pécsi Tudományegyetem, Általános Orvostudományi Kar, Magatartástudományi Intézet, egyetemi tanár.

ORVOSI PROFESSZIONALIZÁCIÓ

ország szempontjából homogénebb német nyelvű képzésben résztvevők számára a beilleszkedés valamivel kisebb kihívást jelent, mint a heterogén összetételű angol nyelvű képzésben résztvevők számára, melynek háttérében feltételezhetően többek között az akkulturációs (beilleszkedési) folyamat stabilizálódása áll.

KULCSSZAVAK: hallgatói mobilitás, nemzetköziesedés, interkulturális közeg, hallgatói beilleszkedés, akkulturációs folyamat, hallgatói elégedettség

ABSTRACT

Foreign students of the medical faculties in Pécs and Debrecen: the choice of the university and acculturation process

With the headway of globalization and knowledge-based economy, international student mobility is promoted as the main indicator of the internationalization of higher education. In Hungary the number of foreign students – similarly to global trends – shows an increase, representing a significant economic interest. Besides this, the international students make a growing impact on the development and the economic and cultural life of the cities where the universities are based.

In our empirical research, we analyzed international students at the Medicine, Dentistry and Pharmacy foreign language programs of the University of Debrecen and the University of Pécs with the help of personally requested anonymous, self-completed questionnaires (n=602). The self-developed questionnaire focused on three issues: the motivation of the students, their satisfaction with the university and the process of their integration. The research was conducted in the spring semester of the academic year 2015/2016 at both universities.

Based on the results it can be stated that from the perspective of medium- and long-term policy development of the university and the city, it is indispensable to survey the motivations and satisfaction of the students arriving to Hungary due to international student mobility as well as to facilitate their integration. The general medicine major of the University of Pécs and that of the University of Debrecen are very popular among foreign students but there are significant differences in their choices behind which we can discover the different cultural background of the matriculated students and this factor determines their personal choices and their later plans.

Concerning the difficulties at the beginning we can state based on the results that for the students of the German programme the different language medium and the local bureaucracy mean a bigger challenge, while for the heterogeneous community of the English programme contact building with the tutors and the integration into the socio-cultural medium mean more difficulties. Concerning the integration we can state that from the point of country of origin the integration means a little less challenge for the more homogenous student community of the German programme than for the heterogeneous community of the English programme behind which most probably the stabilization of the acculturation process can be trailed.

KEYWORDS: student mobility, internationalization, intercultural environment, student integration, acculturation process, student satisfaction

ORVOSI PROFESSZIONALIZÁCIÓ

Bevezetés

A nemzetközi hallgatói mobilitás világszerte egyre nagyobb jelentőségű. Napjainkra mintegy 5 millió főre tehető azok száma, akik részben vagy teljes egészében külföldön végzik felsőoktatási tanulmányaikat. A nemzetközi hallgatói mobilitás jelensége egészen a középkorra nyúlik vissza (Rivza – Teichler 2007), a mai, modern értelemben vett hallgatói mobilitás azonban az 1960-as évektől erősödött fel igazán, melynek során az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Ausztrália, Kanada, Németország és Franciaország váltak a legjelentősebb fogadó országokká. A küldő régiókat tekintve az összes külföldi hallgató 53%-a Ázsiából származik, e téren elsősorban Kína és India emelkedik ki. Globális skálán nézve, a hallgatók általánosságban keletről nyugatra, valamint a nem angol nyelvű országokból az angol nyelvű országok irányába mozognak (Brooks – Waters 2011). Az angolszász országok vezető szerepe nem meglepő, hiszen esetükben nincsenek nyelvi akadályok, így az egész világ kínálatával számolhatnak (Rédei 2009). Európát illetően általánosságban megállapítható, hogy a fő hallgatóáramlási irányok a szegényebb, elsősorban déli, mediterrán országokból a gazdagabb, északi térségek (elsősorban Nagy-Britannia és Írország, valamint Belgium, Dánia, Franciaország, Hollandia, Németország, Svédország) felé mutatnak (King 2003), emellett a földrajzi közelség és a kulturális hasonlóság is fontos szerepet játszik a célország kiválasztásában (Lanzendorf 2006).

Az Európát érintő tanulmányi mobilitás tekintetében fontos megemlíteni az elsőként 1987-ben újtárra indult Erasmus programot, mely rendkívül sikeres pályát futott be. Az Erasmus-program mellett, mely elsősorban kreditmobilitásra ad lehetőséget, továbbra is a teljes tanulmányi időt átfogó diploma-mobilitás jelenti a vezető szerepet. A tanulmányi mobilitásnak ez utóbbi formája számít a globális szakirodalom szerint a jelentősebbnek, mind az ebben a típusban folyó tevékenységek intenzitását és részvételi arányát tekintve, mind pedig az ebből származó gazdasági és kulturális hatásokat nézve (Derényi 2014).

A szocialista blokk megszűnésével a kelet- és közép-európai poszt szocialista államok egyre nagyobb mértékben kezdtek bekapcsolódni a globális hallgatóáramlásokba, majd a Bologna-rendszer bevezetése újabb lökést adott a külföldön tanulás ösztönzésének. Magyarország az 1990-es rendszerváltozást követően kezdett intenzívebben bekapcsolódni a hallgatói mobilitásba, mind a kredit-, mind a diplomamobilitás révén, döntően a befelé irányuló hallgatói mozgás vonatkozásában. A nemzetköziesedés erősödésével évről évre emelkedik azok száma, akik külföldi állampolgárként hazánkban folytatnak főként nappali munkarendű felsőoktatási tanulmányokat: a gyors növekedést jól mutatja, hogy míg a 2010/2011-es tanév őszi félévében 18850, addig négy évvel később már 24 598 külföldi hallgató tanult Magyarországon. Az adatok szerint legtöbbször Németországból és a határon túli magyarok lakta területekről érkeztek, de viszonylag sokan – küldő országonként ezer fő

ORVOSI PROFESSZIONALIZÁCIÓ

körül – jöttek még például Brazíliából, Iránból, Norvégiából és Nigériából (Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok, statinfo.ksh.hu).

Hazánkban a teljes idejű képzéseket⁵ figyelembe véve hagyományosan az orvosképzés a legnépszerűbb a külföldi hallgatók körében, mely jelenleg négy magyarországi egyetemen zajlik: ezek a fővárosi Semmelweis Egyetem, a Debreceni Egyetem, a Pécsi Tudományegyetem, valamint a Szegedi Tudományegyetem. A négy egyetem a nemzetközi oktatási vásárokon történő megjelenés, az interneten megjelenő részletes információk, az évente megrendezett nyílt napok, valamint a toborzó képviselők munkája mellett a korábbi vagy jelenlegi hallgatók személyesen vagy internetes fórumokon megosztott ajánlásai révén toborozza hallgatóit. Budapesten angol és német nyelven általános orvos, fogorvos és gyógyszerész képzés is létezik, a teljes magyar képzési kínálatot lefedve. A három vidéki orvosképző hely a magyar nyelvű képzésnek csak egy részét nyújtja idegen nyelven is – Pécsen angol nyelven mindhárom, míg német nyelven általános orvos és fogorvos képzés⁶, Debrecenben angol nyelven általános orvos, fogorvos és gyógyszerész képzés⁷, míg Szegeden angol nyelven általános orvos, fogorvos és gyógyszerész, német nyelven pedig négy féléves általános orvos részképzés⁸ működik. A 2015/16-os őszi félévben általános orvos szakon tanult a legtöbb külföldi hallgató, összesen 6797-en, emellett viszonylag sokan vesznek részt a fenti négy egyetemen elérhető fogorvosi képzésben (összesen 1291 fő), továbbá népszerű a gyógyszerészeti képzés is (Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok, statinfo.ksh.hu). A négy intézmény még az 1980-as években, a rendszerváltozás előtt indította el az angol, majd később a német nyelvű orvosi képzését (SOTE, PTE, SZTE). A folyamatos növekedésnek köszönhetően mára már átlagosan kétezres nagyságrendű az orvostudományi karokra beiskolázott külföldi hallgatók száma. A magyar orvosi képzések nem véletlenül népszerűek a külföldi hallgatók körében, tekintettel a magas minőségű képzésre, valamint az európai és tengerentúli mércével is hívónak számító diplomára, ugyanakkor a nyugati országokhoz mérten kedvező tandíjra és megélhetési költségekre (Füzesi – Tistyán 2013a).

A külföldi hallgatók képzésével kapcsolatos magyarországi tanulmányok eddig többnyire a nemzeti és regionális gazdaságot dinamizáló kulcsfontosságú tényezők szempontjából vizsgálták a kérdést (Ivány 2010, Füzesi – Tistyán 2013a, 2013b, Szabó – Kresák – Miseta – Porvay – Füzesi 2013, M. Császár – Wusching 2016). E kutatások eredményei alapján fontos kihangsúlyozni, hogy az adott felsőoktatási in-

⁵ Az orvosi képzéseinkre irányuló nemzetközi hallgatói mobilitás kapcsán fontos megjegyezni, hogy döntően a „diploma-mobilitás” kategóriájába tartozik, azaz a hallgatók a teljes képzés időtartamára vagy legalábbis annak egy jelentős, több évet felölelő részére érkeznek.

⁶ Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar. www.aok.pte.hu

⁷ University of Debrecen. www.edu.unideb.hu

⁸ University of Szeged Faculty of Medicine, Faculty of Dentistry, Faculty of Pharmacy Foreign Language Programs. <http://www.med.u-szeged.hu/fs/foreign-language/medicine-dental-medicine/our-programs>

ORVOSI PROFESSZIONALIZÁCIÓ

tézmények és városok az idegennyelvű képzések révén számos előnyhöz juthatnak: jelentős nemzetközi kereslet van rá, gazdaság-dinamizáló hatással bír a GDP és az államháztartás bevételeit tekintve, növeli a magyar egészségügyi képzés presztízsét, többletbevételt jelent az érintett egyetemeknek és a befogadó társadalmi-gazdasági környezetnek (városnak, régiónak), hozzájárul a felsőoktatási intézmények fennmaradásához és humán erőforrásaik megtartásához, valamint a befogadó környezet (város) megtartó erejéhez, többlet munkahelyeket teremt és nem utolsó sorban növeli a város multikulturalitását.

Jelen tanulmány a már említett kutatások mellett újabb vizsgálati irányként Magyarország két jelentős vidéki egyetemén, a Pécsi Tudományegyetem (PTE) és a Debreceni Egyetem (DE) idegen nyelvű orvosi és gyógyszerészképzésben (általános orvos, fogorvos, és gyógyszerész szakon) résztvevő külföldi hallgatók egyetemválasztására, személyes motivációira, és beilleszkedési attitűdjeiket érintő kérdésekre keresi a választ. Pécssett 1984-ben, Debrecenben pedig 1987-ben indult el az angol nyelvű orvostudományi képzés, az intézmények tehát már a rendszerváltás előtt nyitni kezdtek a nemzetközi piac felé. A kínálatot a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kara 2004-ben német nyelvű képzéssel bővítette. Az orvosi programok mindkét egyetemen töretlen népszerűségnek és keresletnek örvendenek: a 2015/2016-os tanévben Pécssett 1993, míg Debrecenben 2553 külföldi hallgatót iskoláztak be az idegen nyelvű orvosi programokra (kari adatok alapján). Mivel a két vizsgált intézmény eltérő nemzetközi vonzókörzettel rendelkezik, így feltételezhető, hogy ebből kifolyólag a hallgatók személyes döntései, illetve beilleszkedési jellemzőik is eltérnek, hiszen az egyes, egymástól jelentősen eltérő kultúrákban más és más okok hatására választják a hallgatók a diplomamobilitást, annak helyszínét, valamint a megvalósítást is máshogy élik meg.

A külföldön történő tanulás, az egyetemi tanulmányok mellett nehézséget jelent egy idegen országba, városba, kultúrába, hallgatói környezetbe való beilleszkedés is, amely jelentősen megterheli a hallgatókat, különösen a kezdetekben, hiszen az új környezethez történő alkalmazkodás folyamatos megküzdést és adaptációt igényel a hallgatóktól. Jelen tanulmány célja, hogy a vizsgálatban résztvevő külföldi hallgatók motivációit és akkulturációs folyamataikat megismerve további információt gyűjtsön a más kultúrába történő beilleszkedés és a hosszabb távú hallgatói jóllét vonatkozásában, újabb szemponttal egészítve ki ezzel az eddigi kutatási irányokat (Buda 2007, Horányi 2007, Faubl – Zuhorn – Füzési 2014).

ORVOSI PROFESSZIONALIZÁCIÓ

Módszerek és eredmények

RÉSZTVEVŐK ÉS ESZKÖZÖK

Jelen kutatáshoz a két vizsgált egyetem idegen nyelvű orvosi képzésén részt vevő külföldi hallgatók kérdőíves felmérésének eredményei szolgálnak alapul (Etikai engedély száma: 5251). A vizsgálat alapjául szolgáló mérőeszközt a PTE TTK Földrajzi Intézet, Politikai Földrajzi, Fejlődési és Regionális Tanulmányok Tanszéke, valamint a PTE ÁOK Magatartástudományi Intézet munkatársai állították össze és próbálták ki a felmérés lefolytatása előtt. A hatoldalas, 21 kérdést tartalmazó angol nyelvű kérdőívet a hallgatók az egyetemi oktatást követően, önkéntes alapon töltötték ki, melyről a kitöltés előtt minden esetben tájékoztatást kaptak. A kérdőív a három szociodemográfiai kérdések mellett 9 feleletválasztásos, részben félig zárt, egy nyitott, két eldöntendő, négy numerikus és egy deskriptív skálás kérdésből állt, melyek a hallgatók motivációira, az egyetemmel való elégedettségükre, továbbá beilleszkedésük folyamatára kérdeztek rá.

Az elemzések elvégzéséhez IBM SPSS Statistics 24-es verziót használtunk, a statisztikai módszerek közül a szignifikancia szint vizsgálata mellett az átlag és a szórás módszerét alkalmaztuk.

MINTAVÉTEL

A kérdőívet a Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Karán 334 hallgató töltötte ki, míg a Debreceni Egyetem esetében 268 válaszadó volt (Debrecenben három karon, az általános orvosi, a fogorvosi, valamint a gyógyszerészeti képzés keretében, míg Pécsen a kitöltés időpontjában egy karon, mindhárom szakirányon zajlott a felmérés). Az összes válaszadó száma: $n=602$. A kutatásra a 2015/16 tanév tavaszi szemeszterében került sor. A kérdőív jellege miatt a mintaválasztás nem reprezentatív, így az eredmények sem általánosíthatók, azonban az 1-5. évfolyamokon a kontaktórákat követően lefolytatott keresztmetszeti vizsgálat lehetőséget nyújt arra, hogy a megfigyelt tendenciák és összefüggések további vizsgálatok alapjául szolgálhassanak.

Eredmények

SZOCIODEMOGRÁFIAI ADATOK

A kérdőíves vizsgálatban részt vett válaszadók átlagéletkora Pécsen 22,3, míg Debrecenben 22,9 év volt, emellett mindkét intézményben a nők magasabb aránya regisztrálható (Pécs: 50–44%, 6% nem válaszolt; Debrecen: 52,6–47,4%). Ami a fel-

ORVOSI PROFESSZIONALIZÁCIÓ

mérésben részt vevő hallgatók származási országait illeti, a PTE válaszadói összesen 36, míg a debreceniek 41 különböző országból érkeztek. Az 1. táblázat a válaszadói körbe legalább öt hallgatót adó országokat szemlélteti az onnan érkezett hallgatók számának feltüntetésével, valamint a válaszadók évfolyamonkénti, százalékos eloszlását.

1. táblázat. A válaszadók megoszlása a legalább 5 hallgatót küldő országok szerint, valamint évfolyamonkénti összetételük (fő)

PÉCSI Tudomány- egyetem (PTE)	Hallgatók száma	DEBRECENI Egyetem (DE)	Hallgatók száma
Németország	124	Nigéria	67
Norvégia	51	Izrael	21
Jordánia	20	Brazília	18
Spanyolország	15	Irán	18
Dél-Korea	12	Izland	18
Nigéria	11	Egyesült Királyság	14
Irán	11	Törökország	9
Svédország	8	UAE	9
Egyesült Királyság	7	Vietnam	9
Brazília	5	Svédország	8
Izrael	5	Kanada	6
		USA	5
		Norvégia	5
		Szaúd-Arábia	5
Egyéb ország	65	Egyéb ország	56
Európai	220	Európai	60
Európán kívüli	91	Európán kívüli	199
N/A	23	N/A	9
1. évfolyam	26,05%	1. évfolyam	22,01%
2. évfolyam	34,13%	2. évfolyam	14,55%
3. évfolyam	23,65%	3. évfolyam	13,06%
4. vagy magasabb évfolyam	7,78%	4. vagy magasabb évfolyam	34,33%
N/A	8,38%	N/A	16,04%
Összes válaszadó	334	Összes válaszadó	268

ORVOSI PROFESSZIONALIZÁCIÓ

Látható, hogy a PTE esetében a legjelentősebb küldő országból (Németország) majd kétszer annyian érkeztek a válaszadók, mint a DE vonatkozásában Nigériából. Meg kell jegyeznünk, hogy az összes hallgatót tekintve Debrecenben hasonló nagyságú a nigériaiak száma (652 fő), mint Pécssett a főleg német nyelvű képzésben résztvevő németeké (691 fő), a külföldieken belüli német hallgatók aránya azonban Pécssett magasabb, mivel a kérdőív felvételekor az összes karon beiskolázott 2500 külföldi hallgatóval szemben Debrecenben 3968-an tanultak (a határon túli magyarokat leszámítva is több mint 3200-an, Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok, statinfo.ksh.hu, PTE és DE adatok). Másik megfigyelhető eltérés, hogy míg Pécssett a németek többsége, 664 fő az orvosi karon, addig Debrecenben a 652 nigériai hallgató nem mindegyike az orvosi vagy gyógyszerészeti képzésekben vesz részt (utóbbiak ezért is szerepelnek kisebb arányban a válaszadók között, mint a Pécssett tanuló németek). Ami a képzés nyelvét illeti, Pécssett a 124 német hallgató vesz részt német nyelvű általános orvosképzésben, míg a többi hallgató (Debrecenben mindenki) angol nyelvű képzésben tanul.

Jelentős különbség rajzolódik ki a két egyetemen tanuló európai és nem európai diákok arányát tekintve: míg a pécsi orvoskaron 220 európai és 91 nem európai válaszadót regisztráltunk jelen kutatás során (a származási országáról nem nyilatkozó 23 fő mellett), addig a debreceni válaszadók közül csupán 60-an érkeztek Európából, míg 199-en voltak a kontinensen kívülről (9 hallgató nem adott a kérdésre választ). Az évfolyamonkénti összetétel esetében is komoly különbség van a két egyetem között, főként a legalább negyedik évfolyamos hallgatók arányát tekintve, akik a debreceni minta legnagyobb csoportját alkotják, míg Pécssett a legkisebbet. Ennek egyik oka, hogy a német nyelvű képzésben az alapozó modulban (1–4. szemeszter) jelentősen több diák vesz részt, mint a klinikai modulban, mivel a német nyelvű képzésben részt vevő hallgatók egy része az ún. „Physikum” (1–4. szemesztert magába foglaló, alapozó modult lezáró első vizsga a német nyelvterületen) megszerzése után saját hazájában próbál meg államilag finanszírozott részképzési helyet találni.

A szociodemográfiai adatok ismertetésén túl a kutatás eredményeit a továbbiakban három fő téma köré csoportosítva tárgyaljuk.

Döntések és választások

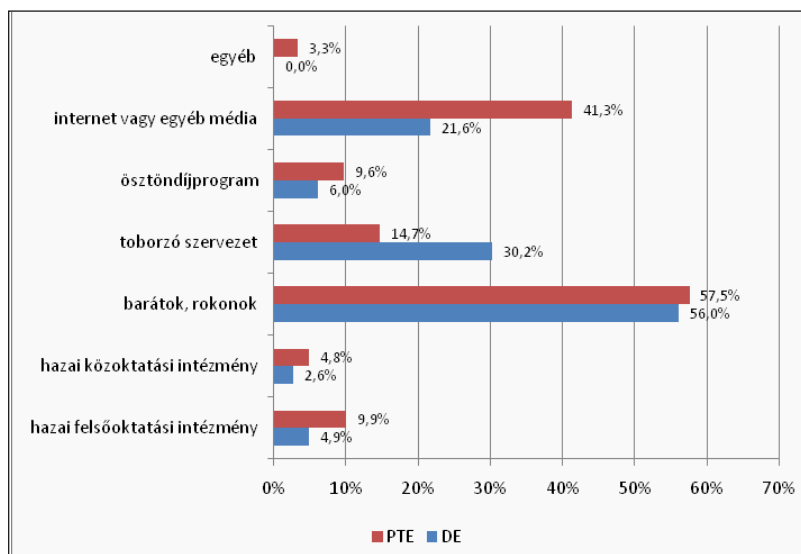
A külföldön történő tanulást hosszabb-rövidebb döntési folyamat előzi meg, melynek során a hallgató számos tényezőt, lehetőséget, előnyt és hátrányt mérlegel, mielőtt véglegesen kiválasztja továbbtanulása helyszínét. A döntési folyamatban a rendelkezésre álló információk, mint „objektív” tények, valamint a „barátok, ismerősök ajánlása”, mint „szubjektív” jellemzők egyaránt szerepet kapnak. A megkérdezett hallgatók arra a kérdésre, hogy miért döntött a külföldön tanulás mellett, több okot is megjelölhettek.

ORVOSI PROFESSZIONALIZÁCIÓ

A TÁJÉKOZÓDÁS FORRÁSAI

Mivel a nemzetközi felsőoktatási piac hasonlóan működik a tényleges piacokhoz, ezért az információk eljuttatása a potenciális vásárlókhöz kulcsfontosságú kérdés. A kérdésre adott válaszok megerősítik az előzőekben leírtakat, miszerint a személyes ajánlások a meghatározóak a továbbtanulással kapcsolatos informálódási szokások esetében is. Figyelemre méltó az informálódást tekintve második helyen álló „internet és egyéb média” arányában megmutatkozó közel kétszeres különbség a PTE oldalán, amit viszont Debrecenben a toborzó szervezetek nagyobb szerepe ellensúlyoz (1. ábra).

1. ábra. „Honnan értesült a Pécsi Tudományegyetemen/Debreceni Egyetemen való tanulási lehetőségről?” (%)

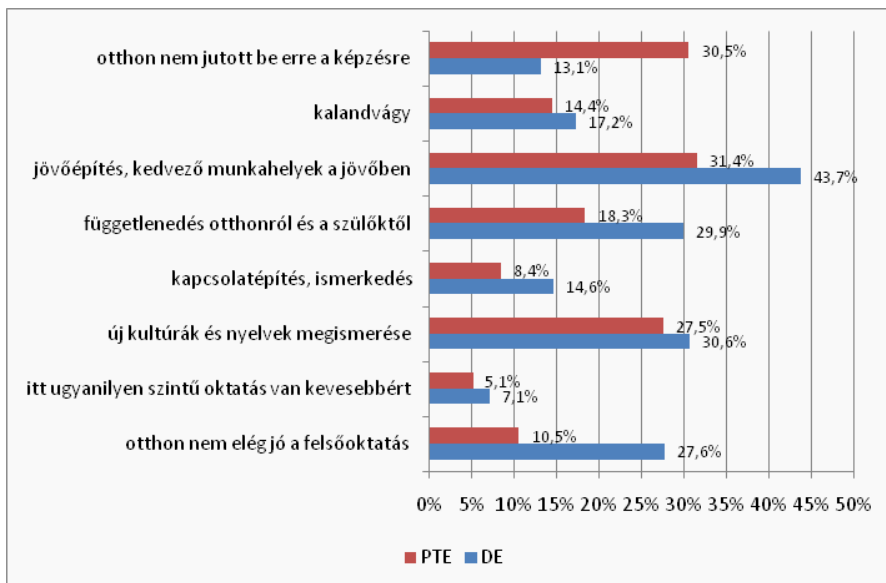
DÖNTÉSHOZATAL

A 2. ábrán jól látható, hogy két válasz kivételével minden más opciót a debreceniek jelöltek nagyobb arányban, azaz ők jellemzően több ok együttes hatására hozták meg döntésüket, míg a pécsiek között nagyobb arányban vannak azok a hallgatók, akiknek a döntése egy, vagy két ok következménye. Pécs esetében a „jövőépítés, kedvező munkahelyek a jövőben” (31,4%) mellett a „nem jutott be otthon erre a képzésre” válaszlehetőség (30,5%) kapta a legmagasabb arányt. Ez utóbbi válasz döntően a válaszadók legnagyobb részét adó német és norvég hallgatóktól érkezett, akik így voltaképpen kényszerűségből választották a külföldi tanulmányokat. Viszonylag sok

ORVOSI PROFESSZIONALIZÁCIÓ

pécsi hallgató jelölte még az „új kultúrák és nyelvek megismerése (27,5%) válaszlehetőséget is. Debrecenben ezzel szemben teljesen más mintázat rajzolódott ki: a „nem jutott be erre a képzésre” választ a pécsiekkel ellentétben csak a válaszadók 13,1%-a jelölte. Ez a különbség bizonyos szempontból nem meglepő, hiszen a debreceni mintából hiányoznak a német és norvég hallgatók. Jelentős különbség érzékelhető az „otthon nem elég jó a felsőoktatás” válasz esetében a két egyetem között: a debreceniek 27,6%-a, míg a pécsieknek csupán 10,5%-a jelölte be ezt a választ. Ebben az esetben is a földrajzi eltérés adhat magyarázatot: a fejlett országokból érkezőknek (elsősorban ismét a németeknek és norvégoknak) kisebb aránya találja nem megfelelő minőségűnek a hazai felsőoktatási kínálatot, mint pl. a debreceni hallgatók jelentős részét adó nigériaiak. Debrecenben összességében a „jövőépítés, kedvező munkahelyek a jövőben” választ jelölték legtöbben (43,7%), míg a második helyen az „új kultúrák, nyelvek megismerése” (30,6%) szerepelt. Érdekes különbség mutatkozik a két egyetem között a „függetlenedés az otthontól, szülőktől” válasz esetében is (DE: 29,9%; PTE: 18,3%), és feltehető, hogy ebben is társadalmi, kulturális különbségek játszanak szerepet. A „kalandvággy” választ hasonló arányban jelölték a két egyetemről, míg a „kapcsolatépítés, ismerkedés” opció aránya Pécsen elenyésző, Debrecenben ennél valamivel magasabb.

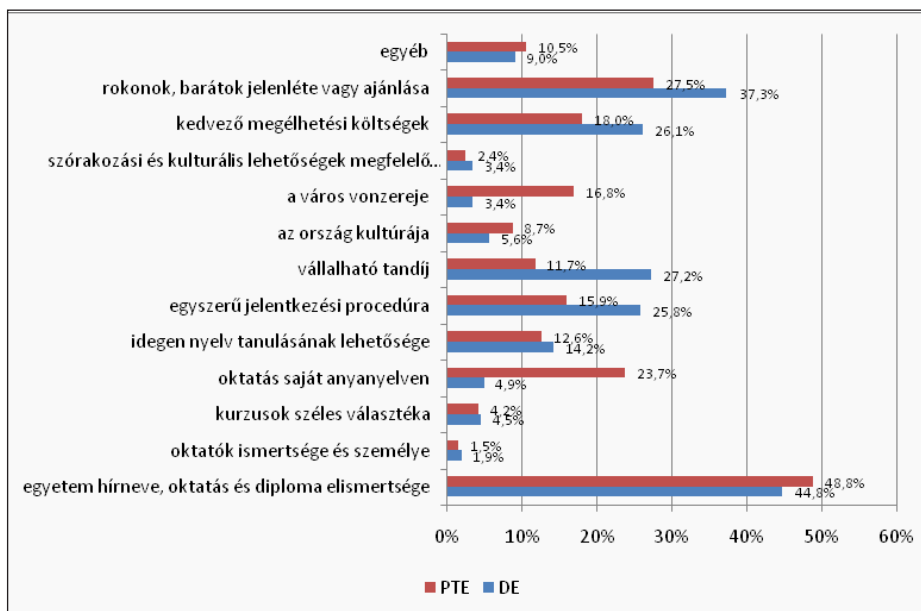
2. ábra. „Miért döntött a külföldön tanulás mellett?” (%)

ORVOSI PROFESSZIONALIZÁCIÓ

EGYETEMVÁLASZTÁS

A hallgatók intézményválasztási döntése egy komplex, három különböző szintet (ország, város, egyetem) érintő folyamat, amelyet az egyetemek toborzó szervezetei és nemzetközi kapcsolatai is befolyásolhatnak. A 3. ábrán azonnal kitűnik „az egyetem hírneve, oktatás és diploma elismertsége” magas aránya mindkét város esetében, e téren nincs köztük lényeges különbség.

3. ábra. „Miért a Pécsi Tudományegyetemet/Debreceni Egyetemet választotta?” (%)

Nagyon jelentős a „rokonok, ismerősök jelenléte vagy ajánlása” válaszlehetőség mindkét város hallgatói körében, ez szerepelt a választási preferencia-rangsor második helyén. Mindez alátámasztja azt a feltételezést, miszerint a személyes kapcsolatoknak jelentős befolyásuk van a hallgatók mobilitási döntéshozatalára. A harmadik helyen a „kedvező megélhetési költségek”, a negyediken az „egyszerű jelentkezési procedúra”, az ötödiken pedig a „vállalható tandíj” szerepelt.

A legmarkánsabb különbség a két város hallgatói között az „oktatás saját anyanyelven” válasz esetében rajzolódott ki (a pécsiek közel ötszörös arányban jelölték Debrecenhez képest). Ez egyértelműen annak tudható be, hogy míg Pécssett a németek saját anyanyelvükön tanulhatnak az orvosi karon, addig Debrecenben csak az angol anyanyelvű hallgatók tehetik meg ugyanezt. Minden más szempont a debreceniek magasabb arányú jelölését hozta, kivéve „a város vonzereje” opciót. A kedvező

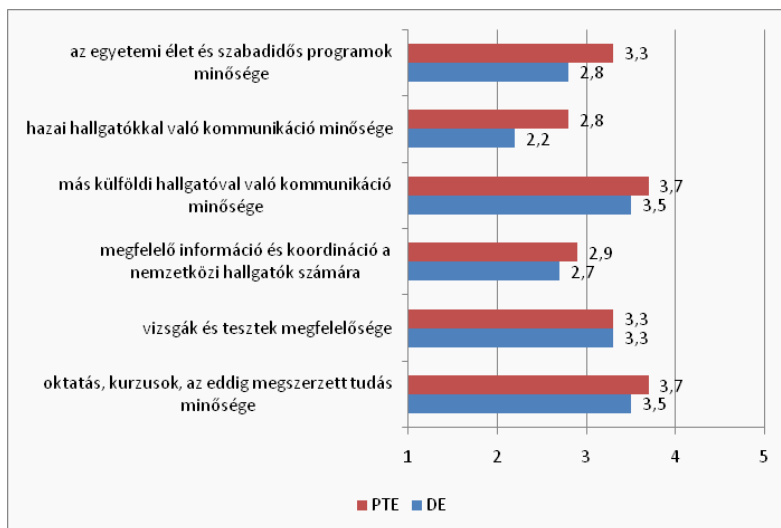
ORVOSI PROFESSZIONALIZÁCIÓ

megélhetési költségek, a vállalható tandíj hangsúlyosabb az Európai Unión kívüli országokból érkező hallgatók számára (Debrecen), mint a fejlettebb országok állampolgárai számára (Pécs).

Az „egyéb” választ jellemzően azok jelölték, akik speciális ösztöndíjprogram segítségével tanulnak az adott helyen, számukra részben nem volt választási alternatíva (elsősorban német, norvég, valamint a Stipendium Hungaricum programban részt vevő jordániai hallgatók).

ELÉGEDETTSÉG AZ EGYETEMMEL

A kutatási kérdőív egyetemre vonatkozó kérdései közül talán a legfontosabb, hogy a külföldi hallgatók mennyire elégedettek az egyetemhez kötődő oktatási és más szolgáltatásokkal, valamint a hallgatói kapcsolatokkal és egyéb jellemzőkkel. A válaszadók ötfokozatú skálán értékelték hat különböző dimenziót, amelyben az egyes osztályzat jelölte a „nagyon elégedetlen”, az ötös pedig a „nagyon elégedett” értéket (4. ábra).

4. ábra. A válaszadó hallgatók elégedettsége az egyetemhez kapcsolódó jellemzőkkel (átlagpontszám)

Az eredmények alapján szembetűnő, hogy a 4-es átlagot egyik tényező sem érte el, azaz az egyetemek nem minden téren elégítik ki megfelelően a külföldi orvostanhallgatók igényeit. A relatíve legnagyobb elégedettség a PTE-n és a DE-n is a többi külföldi hallgatóival való kommunikáció, valamint az oktatás, kurzusok, az ed-

ORVOSI PROFESSZIONALIZÁCIÓ

dig megszerzett tudás minősége dimenzióban volt mérhető. A külföldi hallgatókkal való kommunikáció terén Pécs előnye abból is adódhat, hogy Debrecennel szemben nagyobb homogén kulturális csoportok vannak jelen (jelen kutatásban 124 német válaszadó), akik egymással is tartják a kapcsolatot. Az oktatás terén megnyilvánuló magasabb pécsi átlag szintén a német hallgatók magasabb értékelésének köszönhető.

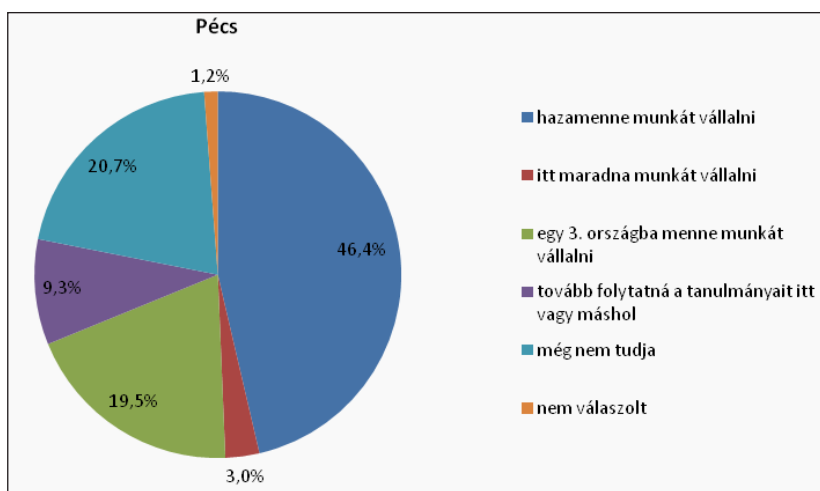
A vizsgák és tesztek nehézségét minősítő értékek közt nem volt különbség a két egyetem hallgatóinak értékelésében, hiszen ezek a magas követelményeket támaztató képzésben az akkreditáció miatt rögzített elemek, amelyeket a hallgatóknak mindenütt teljesíteni kell.

A válaszadók a legkevésbé a hazai hallgatókkal való kommunikáció minősége, valamint a nemzetközi hallgatók számára elérhető megfelelő információ és koordináció dimenziójával elégedettek. E szempontok egyike sem éri el a 3,0-as átlagot sem Pécsen, sem Debrecenben, felhívva ezzel a figyelmet két fontos hallgatói szükséglet kielégítetlenségére.

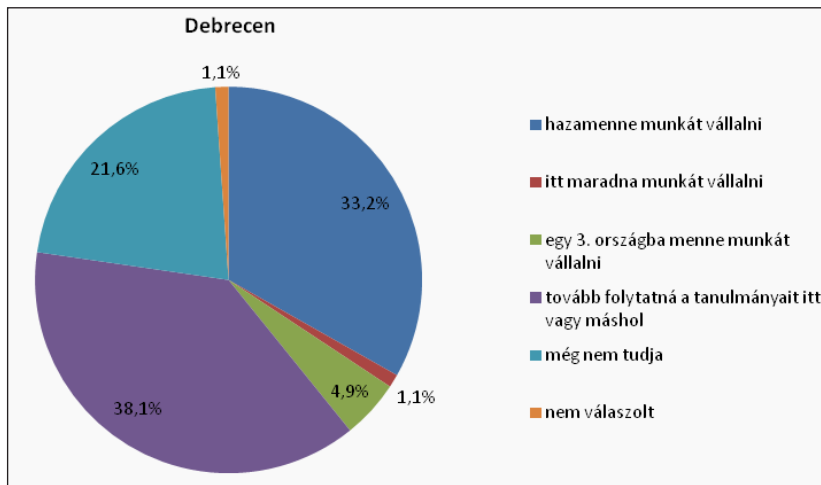
A legnagyobb különbség a két egyetem között a hazai hallgatókkal való kommunikáció, valamint az egyetemi élet és szabadidős programok minősége esetében mérhető, mindkét esetben a pécsiek bizonyultak elégedettebbnek a vonatkozó jellemzőkkel.

TERVEK A VÉGZÉST KÖVETŐEN

A Pécsen tanuló külföldi hallgatók majd fele (46,4%), a Debrecenben tanulók egyharmada (33,2%) a végzést követően az otthoni munkavállalást tervezi (5–6. ábra).

ORVOSI PROFESSZIONALIZÁCIÓ

5–6. ábra. „Mi az elsődleges terve a jelenlegi képzés elvégzését követően?” (%)

A különbség Pécs és Debrecen között leginkább abban mutatkozik meg, hogy a debreceniek közül a legtöbben folytatni tervezik tanulmányaikat, döntően a szakképzés irányába, mielőtt munkát vállalnának akár otthon, akár más országokban.

Mindkét egyetem hallgatói között rendkívül alacsony azok aránya, akik Magyarországon maradnának munkát vállalni, ami, ismerve a magyarországi egészségügyi béreket, nem meglepő. Mindkét városban magas azok aránya (több, mint ötödük), akik még nem tudják, hogy a végzést követően milyen irányba indulnak majd el. Harmadik országot többen jelöltek a pécsiek közül munkavállalás céljából, mint a Debrecenben tanulók. Az 55, harmadik országot preferáló hallgató közül 47-en az Egyesült Királyságot, az USA-t, Németországot vagy Kanadát preferálnák.

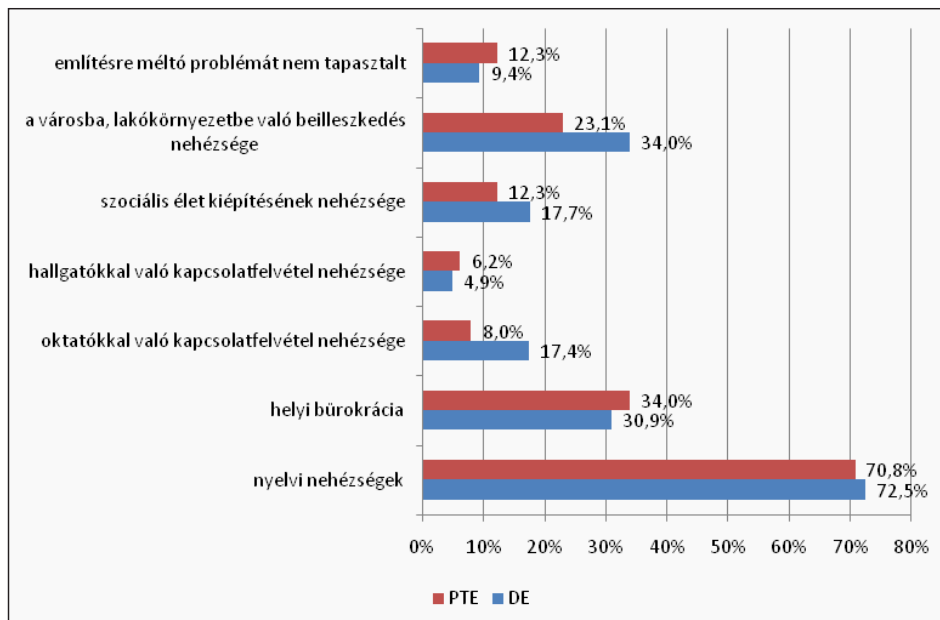
Beilleszkedési nehézségek külföldiként

NEHÉZSÉGEK A TANULMÁNYOK MEGKEZDÉSEKOR

A kutatás során megvizsgáltuk, hogy a tanulmányok megkezdésekor milyen kihívásokat észleltek a diákok. A problémát tapasztalt hallgatók közül 70,1% a nyelvi nehézséget, míg 31,9% a helyi bürokráciát ítélte a legmeghatározóbbnak (7. ábra). A válaszadók negyede vélte úgy, hogy a városba és a lakókörnyezetbe való beilleszkedés okozott számukra gondot, 14,5%-uk pedig a szociális élet kiépítésében látott kihívást. 12%-uk érezte úgy, hogy a tanulmányok megkezdésekor az oktatókkal történő kapcsolatfelvétel jelentett problémát, és mindössze 5,5%-uk gondolta azt, hogy a hallgatótársakkal való kapcsolatfelvétel ütközött kezdeti nehézségekbe.

ORVOSI PROFESSZIONALIZÁCIÓ

7. ábra. Kezdeti nehézségek a tanulmányok megkezdésekor (%)

A Pécsen és Debrecenben tanuló diákok között szignifikáns különbség ($p \leq 0.05$) csak az oktatókkal való kapcsolatfelvétel, a szociális élet kiépítése, valamint a városba, illetve lakókörnyezetbe való beilleszkedés nehézségeinek vonatkozásában volt megállapítható. Mindhárom esetben a Debrecenben tanuló diákok érzékelték több problémát az említett dimenziókban. A különbségek egyik lehetséges magyarázatát a két egyetem származási országok vonatkozásában tapasztalható különbsége adja.

Korábbi feltételezésünk, mely szerint a hallgatók többségének az egyetemi élettel kapcsolatosan – a kihívást jelentő orvosi tanulmányok ellenére – kevesebb nehézségük adódik, mint a nyelvi és szociokulturális közegbe való beilleszkedésüket illetően, beigazolódni látszik. A kérdés kapcsán megvizsgáltuk a származási ország és a kezdeti nehézségek összefüggéseit, mégpedig az angol és a német nyelvű képzés vonatkozásában. Szignifikáns eltérést tapasztaltunk a nyelvi nehézségek, a helyi bürokráciával kapcsolatos kihívások, az oktatókkal való kapcsolatfelvétel, valamint a városba és lakókörnyezetbe való beilleszkedés nehézsége tekintetében (2. táblázat).

ORVOSI PROFESSZIONALIZÁCIÓ

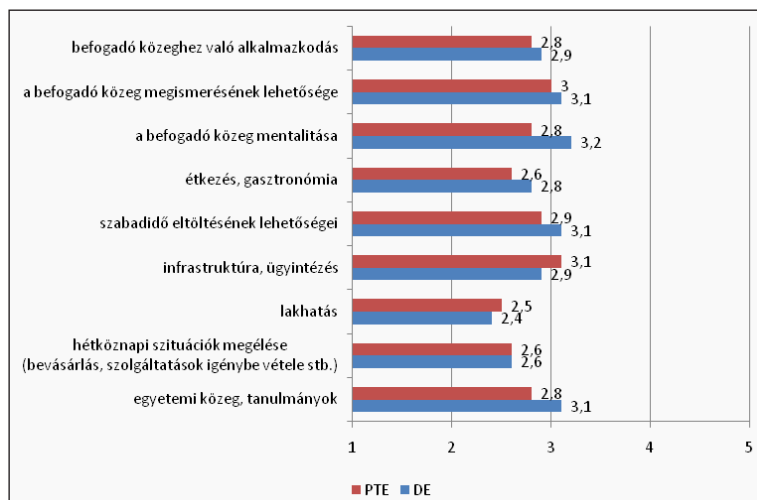
2. táblázat. A megkérdezett hallgatók kezdeti nehézségei (szignifikáns paraméterek, $p \leq 0.05$) (%)

Kezdeti nehézségek	Német nyelvű képzés	Angol nyelvű képzés
Nyelvi nehézségek	80,8	69,1
Helyi bürokrácia	44,2	29,6
Oktatókkal való kapcsolatfelvétel nehézsége	5,0	14,0
A városba, lakókörnyezetbe való beilleszkedés nehézsége	17,5	30,6

Fontos megemlíteni, hogy míg a német nyelvű képzésen résztvevő hallgatók mindössze három európai országból érkeztek (Németország, Ausztria, Svájc), addig az angol nyelvű képzésben tanulók származási országok szerinti száma 50-60 között van a világot majd minden földrészéről a két egyetemen.

A BEILLESZKEDÉS FOLYAMATA

A beilleszkedést több tényező segítheti (pl. hasonló kulturális közeg, saját országból érkező társakkal történő kapcsolattartás lehetősége stb.) vagy nehezítheti (pl. jelentős kulturális különbségek, nyelvi problémák stb.). A kérdőívben megadott zárt válaszalternatívák egy része ismét az egyetemi tanulmányokkal állt kapcsolatban, míg mások a befogadó közegbe való beilleszkedésre kérdeztek rá (8. ábra).

8. ábra. A megkérdezett hallgatók beilleszkedése (1: legkönnyebb, 5: legnehezebb)

ORVOSI PROFESSZIONALIZÁCIÓ

A kapott eredmények alapján az összes válaszadó vonatkozásában megállapítható, hogy a relatíve homogén megítélések mellett a lakhatás (2,4), valamint a hétköznapi szituációk megélése (bevásárlás, szolgáltatások igénybe vétele, 2,6) volt a megkérdezettek számára a beilleszkedés szempontjából a legegyszerűbben megoldható feladat. A legnagyobb kihívást az egyetemi közeg és a tanulmányok, az infrastruktúrához és az ügyintézéshez való alkalmazkodás, a szabadidő eltöltésének lehetőségei, valamint a befogadó közeg megismerése és mentalitása jelentette (az átlag mind a négy dimenzióban 3,0 volt). A Pécsen és Debrecenben tanuló diákok integrációját tekintve szignifikáns különbséget ($p \leq 0.05$) találtunk az egyetemi közeg és tanulmányok, az infrastruktúra és ügyintézés, a szabadidő eltöltésének lehetőségei, az étkezés és gasztronómia, valamint a befogadó közeg mentalitása vonatkozásában. A megadott tényezők közül egy kivétellel (infrastruktúra, ügyintézés) minden esetben a Pécsen tanuló diákok számára tűnt valamivel könnyebbnek a beilleszkedés folyamata.

E kérdés kapcsán az összes válaszadó vonatkozásában megvizsgáltuk a beilleszkedés, valamint a képzési program (angol és a német nyelvű képzés) esetleges összefüggéseit és az alábbi szignifikáns eltéréseket ($p \leq 0.05$) tapasztaltuk:

Míg a német nyelvű képzés (PTE) hallgatói számára a lakhatás és az étkezés, illetve a gasztronómia számított a beilleszkedés szempontjából legkönnyebbnek (2,2), addig az angol nyelvű képzésben (PTE, DE) tanulók számára már csak a lakhatás sorolható ebbe a kategóriába (2,5). Az integráció szempontjából legnagyobb nehézséget a „németeknek” az infrastruktúrához és az ügyintézés másságához való hozzászokás jelentette (3,1), míg az angol nyelvű képzés hallgatóinak az egyetemi közeg és a tanulmányok, a szabadidő eltöltésének lehetőségei, és a befogadó közeg mentalitása jelentette (3,1).

ÉLET KÜLFÖLDIKÉNT, MAGYARORSZÁGON

A külföldön való tanulást nem csupán az adott kar, egyetem, város befogadó közege határozza meg, hanem az az ország is, amely a képzésnek otthont ad. Kutatásunk következő kérdésében ezért arra voltunk kíváncsiak, hogy a hallgató hogyan érzi magát külföldiként Magyarországon. A válaszadók ötfokozatú skálán választhatták ki, hogy nagyon rosszul (1), rosszul (2), közepesen (3), jól (4) vagy nagyon jól (5) érzik magukat az országban (3. táblázat).

ORVOSI PROFESSZIONALIZÁCIÓ

3. táblázat. Hogy érzi magát külföldiként ebben az országban
(1: nagyon rosszul, 5: nagyon jól)

Település	Elemzés (fő)	Átlag	Szórás	Szignifikancia (Levene)	Szignifikancia (t-próba)
Debrecen	271	3,00	0,97	0,554	0,000
Pécs	330	3,58	0,75		
Összesen	601	3,32	0,90		

Az eredményeket először a Pécsen és Debrecenben tanuló diákok vonatkozásában vizsgáltuk, melynek kapcsán szignifikáns különbséget találtunk a két város hallgatói között: míg a Debrecenben tanuló diákok összessége az ötfokozatú skálán a közérzet szempontjából a 3,0-as értékkel jellemezhető, addig a pécsi válaszadó hallgatók összessége jelentősen jobban érzi magát hazánkban (3,6-os átlagérték).

További szempontként vizsgáltuk a Magyarországon töltött hónapok átlagos száma és a hallgatói közérzet összefüggéseit a válaszadók származási országa szerint. A 4. táblázatban csak azokat az országokat tüntetjük fel, ahonnan a válaszadók közül több, mint 15 hallgató érkezett.

4. táblázat. Hallgatói közérzet a származási ország és a tartózkodás idő szerint
(15 hallgatónál több válaszadót reprezentáló országok) (fő/hó)

Származási ország	Hallgatók száma (fő)	Mennyi ideje tartózkodik Magyarországon (hó)	Hogy érzi magát (nagyon rosszul – 1, nagyon jól – 5)
Brazília	23	13	3,4
Egyesült Királyság	21	22,6	2,8
Irán	29	39,3	3,1
Izland	18	32,3	3,0
Izrael	26	33,7	3,0
Jordánia	22	8,3	3,8
Németország	124	29,8	3,6
Nigéria	78	30,8	3,0
Norvégia	56	26,2	3,5
Spanyolország	16	21,8	3,9
Svédország	16	45,6	2,9
ÁTLAG		27 hónap	3,0 (közepesen)

ORVOSI PROFESSZIONALIZÁCIÓ

A táblázat adatait vizsgálva megállapítható, hogy a 15 főnél több hallgatót reprezentáló országok között a Jordániából érkező hallgatók töltötték el a legkevesebb időt Magyarországon az adatfelvétel idején (8,3 hó). A vizsgált kohorszban ők az egyik magukat Magyarországon a legjobb közérzettel jellemezhető csoportok közé tartoznak (3,8), melynek háttérében az eltelt idő és a felmerülő nehézségek közötti összefüggések is feltételezhetők. Átlagosan leghosszabb ideje a válaszadó svéd hallgatók tartózkodtak Magyarországon (45,6 hó), ők azonban azok közé tartoznak, akik a legkevesbé (2,9) érzik jól magukat nálunk. Fel kell hívni azonban a figyelmet arra, hogy az egyes országokból a felmérésbe került hallgatói létszámok – a Németországból érkező hallgatóktól eltekintve – alacsonyak, ezért ezek az eredmények inkább tájékoztató jellegűek, mint megalapozott következtetések levonására alkalmasak (a fentiek tekintetében: jordánok 22 fő, svédek 16 fő). A legjelentősebb hallgatói létszámot, és a válaszadás szempontjából is legnagyobb csoportot jelentő német hallgatók (124 fő) átlagosan 29,8 hónapot töltöttek el hazánkban az adatfelvétel idején, és a közepesnél jobban érzik magukat nálunk (3,6). Feltételezzük, hogy ez egyrészt köszönhető a homogén, anyanyelvi környezet adta helyzetnek, melyben a hallgatók az esetek kisebb részében „hagyják el” saját kultúrájukat és anyanyelvüket, másrészt annak, hogy a hallgatók az ún. „Physikum” megszerzésének céljával mennek külföldre tanulni, így esetükben a tartózkodás előzetesen rövidebb időre, négy félévre tervezett ideje is befolyásolhatja a kapott eredményeket.

Összegzés, konklúzió

A külföldi hallgatók képzésével kapcsolatos magyarországi tanulmányok eddig többnyire a nemzeti és regionális gazdaságot dinamizáló tényezők szempontjából vizsgálták a kérdést (Iványi 2010, Füzesi – Tistyán 2013a, 2013b, Szabó et al. 2013, M. Császár – Wusching 2016). Jelen kutatásban vizsgált intézmények, a Pécsi Tudományegyetem és a Debreceni Egyetem orvosi képzései egyaránt rendkívül népszerűek a külföldiek körében, azonban az ideérkező hallgatók személyes motivációi, egyetemválasztási döntési háttére, valamint beilleszkedésük különböző aspektusai eltéréseket mutatnak. Markáns különbségek húzódnak a hallgatók külföldi tanulmányokra irányuló, valamint konkrét egyetemválasztási döntéseinek okai mögött, ahogy az egyéb vizsgált kérdésekre adott válaszok terén is eltér a két csoport. Megállapítható, hogy bár Magyarország a globális felsőoktatási piacon kicsi és kínálatát tekintve kevésbé differenciált szereplőnek számít, ugyanakkor az országon belül eltérő minták jellemzik a különböző egyetemekre érkező hallgatók döntéseit és terveit. Ezek a néhol igen jelentős különbségek legtöbb esetben a hallgatók származási ország szerinti eltéréseire vezethetők vissza. A Debreceni Egyetem és a Pécsi Tudományegyetem az elmúlt három évtizedben egymástól földrajzilag jelentősen különböző nemzetközi vonzáskörzetet épített ki. A beiskolázott külföldi hallgatók más-

ORVOSI PROFESSZIONALIZÁCIÓ

más arányban képviselik az eltérő kultúrákat, és ez szükségszerűen megmutatkozik a személyes döntéseik, benyomásaik és terveik hátterében is.

A Magyarországra történő megérkezés, valamint a kezdeti nehézségek vonatkozásában az eredmények alapján megállapítható, hogy a német nyelvű képzés hallgatói számára az eltérő magyar nyelvi közeg, valamint a helyi bürokrácia jelent nagyobb kihívást, míg az angol nyelvű képzés, mint heterogén kohorsz számára az oktatókkal való kapcsolatfelvétel, és a szociokulturális közegbe való beilleszkedés okoz valamivel nagyobb nehézséget. Utóbbiakról tudjuk, hogy az angol képzési nyelv nagy többségük számára éppúgy idegen nyelvet jelent, ahogyan az oktatók esetében is, míg a német nyelvű képzésben anyanyelvükön tanuló hallgatók találkoznak a németet, mint idegen nyelvet használó oktatókkal (Faubl – Zuhorn – Füzesi 2014, Kasza 2010). A beilleszkedés vonatkozásában, korábbi kutatásainknak és jelenlegi hipotézisünknek megfelelően a származási ország szempontjából homogénebb német nyelvű képzésben résztvevők számára a beilleszkedés valamivel kisebb kihívást jelent, mint a heterogén összetételű angol nyelvű képzésben résztvevők számára. Ezért is, és az itt töltött időt is figyelembe véve a német hallgatók jobban érzik magukat Magyarországon, mint sok más országból származó hallgatótársuk. Ennek hátterében feltételezhetően többek között az akkulturációs folyamat stabilizálódása áll (Hofstede – Hofstede – Minkov 2010, Layes 2003, Oberg 1960, Bennett 1998). Emellett természetesen szerepet játszhat még az egyetemi tanulmányok követelményrendszeréhez való hozzászokás és megfelelés is, ennek okait azonban jelen kutatásban részletesen nem vizsgáltuk.

A továbblépés lehetőségei

Mivel a magyar kormányzat, és az intézmények is nyíltan törekcsenek a nemzetközi esedés további erősítésére, és a külföldi hallgatók létszámának emelésére, így e téren a közeljövőben további növekedés várható. Jelen tanulmány eredményei azt mutatják, hogy tudatos, célirányos hallgatótoborzás esetén célszerű figyelembe venni az adott országból érkező hallgatók motivációit, terveit, hiszen a világ eltérő térségeiből más és más okok hatására mennek a fiatalok külföldre tanulni, ahogy a magyar egyetemeket is eltérő okok miatt választják a különböző országokból érkező felvételizők. A kutatás eredményei azonban arra is felhívják a figyelmet, hogy nem elég a hallgatókat fogadni, hosszabb távon meg is kell tudni tartani őket, azaz egy számukra idegen kultúrába történő integrációjukra és beilleszkedésük segítésére kiemelt figyelmet kell fordítani.

Elemzésünk további mélyítése érdekében mindkét képzőhelyen fókuszcsoportos vizsgálatokat kezdeményeztünk, az ott kapott válaszokkal remélhetőleg tovább árnyalhatjuk eredményeinket.

ORVOSI PROFESSZIONALIZÁCIÓ

Limitációk

Jelen tanulmányunk mintájának jellege nem teszi lehetővé az általános következtetések levonását, a vizsgálat eredményei alapján tendenciákat mutatunk be a külföldi hallgatók motivációival és beilleszkedésükkel kapcsolatosan.

Irodalom

- Bennett, M. J. (1998): Intercultural Communication: A Current Perspective. In: Bennett, M. J. (ed.): Basic Concepts of Intercultural Communication. Intercultural Press, Boston – London: 1–34.
- Brooks, R. – Waters, J. (2011): Student Mobilities, Migration and the Internationalization of Higher Education. Palgrave Macmillan, Basingstoke
- Buda, B. (2007): Kommunikáció – kontextusok – kultúrák. In: Hidasi, J. (szerk.): Kultúrák@kontextusok.kommunikáció. Perfekt Gazdasági Tanácsadó, Oktató és Kiadó Zrt., Budapest: 9–22.
- Derényi A. (2014): A felsőoktatás nemzetköziesítése: globális pillanatkép. In: Csekő, K. (szerk.): A mozgás tere: A magyar felsőoktatás és a nemzetközi mobilitási folyamatok. Balassi Intézet, Budapest: 11–51.
- Faubl, N. – Zuhorn, F. – Füzesi, Zs. (2014): Kommunikációs és interkulturális kompetenciák fejlődésének lehetőségei a PTE ÁOK nemzetközi környezetében. In: Diplomás pályakövető rendszer, tanulmánykötet. Pécsi Tudományegyetem, Pécs: 157–178.
- Füzesi, Zs. – Tistyán, L. (2013a): Külföldi diákok egy egyetem és város életében. In: Területfejlesztés és innováció, 7(3): 11–17.
- Füzesi, Zs. – Tistyán, L. (2013b): Az egészségügyi felsőoktatásban tanuló külföldi diákok az egyetem és a város életében. Kell-e számolni velük az egyetem és a város fejlesztése során? In: M. Császár, Zs. – Kuráth, G. – Mayer, L. – Farkas, Gy. Cs. – Pálfi, M. (szerk.): A felsőoktatás területi dimenziói, avagy oktatásföldrajzi vizsgálatok a hazai és nemzetközi térben. Pécsi Tudományegyetem Mandulavirágzású Tudományos Napok, Pécs, 2013. február 27.
- Hofstede, G. – Hofstede, G. J. – Minkov, M. (2010): Cultures and Organizations. McGraw Hill, New York
- Horányi, Ö. (2007): A kommunikációról mint participációról. In: Horányi Özséb (szerk.): A kommunikáció mint participáció. AKTI-Tyotex, Budapest http://www.ozseb.horanyi.hu/participacio/komm_mint_participacio/bevezeto.htm (Utolsó letöltés: 2017.07.05.)

ORVOSI PROFESSZIONALIZÁCIÓ

- Ivány, V. (2010): Az egészségügyi felsőoktatás nemzetgazdaságot dinamizáló szerepe – Javaslat az egészségügyi felsőoktatás exporttevékenységének növelésére. Kézirat. Semmelweis Egyetem, Budapest
- Kasza, G. (2010): Helyzetkép a nemzetközi hallgatói mobilitásról: In: Garai, O. – Horváth, T. – Kiss, L. – Szép, L. – Veroszta, Zs.: Diplomás Pályakövetés IV., Frissdiplomások 2010. Educatio Kft., Budapest: 177–192.
- King, R. (2003): International Student Migration in Europe and the Institutionalisation of Identityas „Young Europeans”. In: Doornik, J. – Knippenberg, H. (ed.): Migration and Immigrants: Between Policy and Reality. Askant, Amsterdam: 155–179.
- Lanzendorf, U. (2006): Inwards and Outwards European Students. In: Kelo, M. – Teichler, U. – Wachter, B. (ed.): Eurodata – Student Mobility in European Higher Education. Lemmens Verlag, Bonn: 54–77.
- Layes, G. (2003): Interkulturelles Lernen und Akkulturation. In: Thomas, A. (Hg.): Handbuch Interkulturelle Kommunikation und Kooperation Bd. 1. Vandenhoeck-Ruprecht, Göttingen: 126–137.
- Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok. KSH, statinfo.ksh.hu <http://statinfo.ksh.hu/Stainfo/haViewer.jsp> (Utolsó letöltés: 2017.07.04.)
- M. Császár, Zs. – Wusching, Á. T. (2016): A felsőoktatás nemzetköziesedésének hatása az egyetemvárosok fejlődésére egy pécsi esettanulmány tükrében. In: Földrajzi Közlemények 140(3): 245–257.
- Oberg, K. (1960): Cultural Shock – Adjustmetnto New Cultural Environments. In: Practical Anthropology, 7: 177–182.
- Pécsi Tudományegyetem Általános Orvostudományi Kar. www.aok.pte.hu
- Rédei, M. (2009): A tanulmányi célú mozgás. Reg-Info, Budapest
- Rivza, B. – Teichler, U. (2007): The Changing Role of Student Mobility. In: Higher Education Policy, 20: 457–475.
- Szabó, G. – Kresák, G. – Miseta, A. – Porvay, P. – Füzesi, Zs. (2013): Az idegen nyelvű egészségügyi felsőoktatás jelentősége és fejlesztési lehetőségei Pécssett. In: Interdiszciplináris Magyar Egészségügy, XII. 8: 11–14.
- University of Debrecen http://edu.unideb.hu/page.php?onetier_programs&id=189 (Utolsó letöltés: 2017.07.05.)
- University of Szeged Faculty of Medicine, Faculty of Dentistry, Faculty of Pharmacy Foreign Language Programs <http://www.med.u-szeged.hu/fs/foreign-language/medicine-dental-medicine/our-programs> (Utolsó letöltés: 2017.07.05.)